

ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНИХ УРЯДІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ У РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (грудень 1917–1921 років)

Віктор Іващенко,

доцент кафедри інтелектуальної власності ЧНУ ім. Б. Хмельницького, кандидат історичних наук

Анатолій Морозов,

професор, завідувач кафедри архівознавства новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін ЧНУ ім. Б. Хмельницького, доктор історичних наук

Актуальність обраної для висвітлення теми полягає у тому, що економічне процвітання сучасної України неможливе без виваженої і продуманої політики у сфері інтелектуальної власності. Тому здобутий історичний досвід є важливим у вдосконаленні сучасної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні.

Аналіз останніх досліджень засвідчує, що окремі аспекти досліджуваної нами теми знайшли своє часткове наукове відображення у працях українських та зарубіжних науковців Г. В. Довгань, А. М. Федорчук та ін. Однак спеціального дослідження, присвяченого становленню системи правової охорони об'єктів права промислової власності урядів УНР доби Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР, поки що немає. Цим і зумовлено актуальність порушеної у статті теми. Автори статті ставлять за мету висвітлити формування державної системи правової охорони об'єктів права промислової власності УНР доби Центральної Ради, Гетьманату та Директорії. Об'єктом вивчення є діяльність національних урядів з формування державної системи охорони промислової власності, предметом — заходи щодо формування державних органів охорони об'єктів права промислової власності.

Виклад основного матеріалу. 22.01.1918 року Українська Центральна Рада IV Універсалом проголосила незалежність Української Народної Республіки. Згідно з Універсалом, вищим виконавчим органом УНР стала Рада Народних Міністрів, пріоритетним завданням якого було визначено відновлення промисловості держави [1, 103]. Відродження та розвиток промисловості планувалося доручити Народному міністерству торгівлі і промисловості, для розміщення служб якого 26.01.1918 року було реквізовано приміщення Київського відділення Руського технічного товариства по вул. Столипінській [2, 5]. Серйозною перешкодою на шляху становлення української системи охорони об'єктів права промислової власності, стала війна УНР з Радянською Росією. Вона призупинила розпочаті урядом зміни. До евакуації з Києва 25.01.1918 року Малої Ради і Ради Народних Міністрів практичних кроків щодо реалізації положень Універсалу зробити не вдалося.

03.03.1918 року, після повернення до Києва, було відновлено роботу Ради Народних Міністрів, уряд УНР розпочав формування галузевих органів державного управління [3, 190]. У Народному міністерстві торгівлі і промисловості спочатку планувалося створи-

* Стаття друкується в авторській редакції

ти 10 департаментів, серед яких мали бути Департамент винаходів та Департамент з охорони промисловості. Проте через політичну нестабільність відсутність фінансування та брак фахівців обмежилися створенням відділу винаходів у складі Технічного департаменту. За Наказом міністра, завідувачем відділу винаходів з 10.03.1918 року було призначено інженера Георгія Всеволодовича Родкевича [4]. У квітні 1918 року при відділі винаходів створено Експертний комітет, штат відділу заповнюється службовцями [2, 5; 3, 327–335]. Провідні фахівці Технічного департаменту та відділу винаходів були інженерами за фахом, однак, продовжити розпочате урядовцям відділу винаходів не вдалося у наслідок зміни влади та проголошення Української Держави, яка пішла іншою моделлю розвитку.

Прорахунки Центральної Ради у внутрішньоекономічній та зовнішній політиці вплинули на активізацію опозиційних сил. 29.04.1918 року на з'їзді хліборобів, за лояльного ставлення австро-німецької військової адміністрації, П. Скоропадського було проголошено Гетьманом всієї України. У Грамоті Гетьмана до всього українського народу, оприлюдненій 30.04.1918 року, оголошувалося про скасування Центральної Ради та Уряду УНР, звільнення міністрів та їх заступників [5, 28].

Основним завданням для Гетьмана стало наведення ладу у країні та розбудова основних державних інститутів. На початку травня 1918 року Гетьман сформував центральний орган виконавчої влади — Раду Міністрів Української Держави [6]. До складу гетьманського уряду увійшло 15 міністерств, зокрема, Міністерство торгу і промисловості, одним із завдань якого стала охорона винахідництва в Українській Державі. Уряд, розуміючи значення винахідництва для подальшого економічного розвитку Української Держави, налагоджує держав-

ну систему правової охорони інтелектуальної власності, не вдаючись до особливих законодавчих змін. Насамперед Гетьман реорганізував державні органи, що опікувалися промисловою власністю за Центральної Ради. Це, на його переконання повинно було покращити ефективність роботи державних органів влади у межах існуючого правового поля.

Так, з 15.06.1918 року наказом Міністра торгу і промисловості було скасовано Технічний департамент, у структурі якого діяв відділ винаходів [7]. Після ліквідації департаменту відділи ліквідованого підрозділу увійшли до Фабрично-заводського департаменту, якому передавалися справи з винахідництва та охорони об'єктів права промислової власності. Також вказаному департаменту підпорядковувався і відділ винаходів. Кадрові ротації, які пройшли в уряді, стосувалися посадовців вищого рівня, а урядовці нижчого рівня залишалися працювати на своїх місцях. Зберігаючи фаховий потенціал уряду, влада протягом червня–липня 1918 року провела повну переатестацію фахівців відділів. 15.07.1918 року урядовці Фабрично-заводського департаменту Міністерства торгу і промисловості були затверджені на посадах. Директором департаменту було призначено В. Ф. Свірського, а начальником відділу винаходів лишився Г. В. Родкевич, призначений попередньою владою.

Аналізуючи кадрові ротації в уряді, можна говорити про те, що Гетьман, розуміючи важливість винахідництва для Української Держави, у становленні державної системи правової охорони об'єктів права промислової власності робив ставку на перевірені кадри, частина з яких працювала і за Центральної Ради.

Відповідно до статуту Фабрично-заводського департаменту Міністерства торгу і промисловості Української Держави, основними обов'язками відділу винаходів була реєстрація товар-

них знаків, винаходів, фабричних (промислових) зразків та малюнків. При відділі діяв Експертний комітет. До його складу входили штатні урядовці організаційно-технологічного відділу цього ж департаменту та фахівці окремих галузей, що представляли такі зацікавлені міністерства: Військове, Внутрішніх справ, Морське, Шляхів, Праці, Фінансів та Земельних справ. Начальник відділу міг залучати до Експертного комітету окремих фахівців для попереднього розгляду заяв із правом вирішального голосу. Саме експертний комітет вносив рішення про видачу охоронних документів. Кількість членів комітету визначалася рішенням Міністра торгу і промисловості. При відділі винаходів діяла власна канцелярія, спеціальна бібліотека, архів патентних списків, зареєстрованих марок, фабричних зразків [2, 11].

Державна реєстрація винаходів, товарних знаків та промислових зразків здійснювалася фахівцями відділу винаходів згідно з законами та правилами колишньої Російської імперії, чинність яких була тимчасово продовжена Гетьманом. Основним нормативно-правовим актом лишався Статут про промисловість та Положення Російської імперії про привілеї на винаходи та вдосконалення від 20.05.1896 року (далі — Положення) Згідно зі ст. 1 Положення 1896 року, для охорони виключного права користування винаходами та вдосконаленнями, зробленими у сфері промисловості, можна було одержати привілеї. Відповідно до п. 20 Положення Російської імперії про привілеї на винаходи та вдосконалення від 20.05.1896 року, основним охоронним документом винаходу вважався патент на привілеї [8, 7].

Отже, у тогочасному законодавстві Гетьманату, як і Російської імперії, патент вважався формою привілею, який полягав у наданні особі права виключного користування винаходом/вдосконаленням. Офіційний при-

йом заяв про видачу патентів на винаходи, фабричні малюнки, моделі та реєстрацію товарних знаків відділ винаходів розпочав 15.06.1918 року у складі Технічного департаменту Міністерства торгу і промисловості Української Держави [9, 1].

Згідно зі ст. 22, Положення, привілей (патент) надавав особі широкий спектр майнових прав таких як, право на використання, розповсюдження, право на відчуження [8, 8].

Усі бажаючі отримати охоронний документ на винахід, товарний знак чи фабричний зразок повинні були написати заяву за встановленим зразком. Відділ винаходів підготував офіційний типографський бланк із зазначенням назви міністерства та відділу. До заяви про видачу патенту на винахід необхідно було додати квитанцію про сплату збору за державну реєстрацію у розмірі 30 крб. і два примірники опису винаходу та малюнків [10, 3], у яких вказувалася чітко викладення патентної формули в описі винаходу, креслення виконувалися чорною фарбою, один примірник — на коленкорі або якісному папері для креслення, другий — на прозорому перкалі, обидва розміром 13*16, 13*18 або 13*24 см. Без дотримання цих вимог заяви не реєструвалися. Крім того, до заяви та опису винаходу необхідно було додати відповідні марки, які засвідчували сплату гербового збору (1 крб. за аркуш) [2, 12]. З 09.09.1918 року гербовий збір було збільшено до 4 крб. [2, 13].

За Гетьманату діяла система видачі так званих охоронних свідоцтв, правові наслідки видачі та публікації яких наближені до сучасного поняття «тимчасова охорона винаходу». З моменту отримання охоронного свідоцтва особа могла, не втрачаючи прав на отримання привілею, робити повідомлення та публікації про винахід або вдосконалення, проводити його публічні випробування, приводити у дію, уступати свої права на отримання привілею

та попереджати шляхом особистих і нотаріальних заяв осіб, які порушують її права, про можливість притягнення їх до відповідальності у випадку отримання привілею (ст. 8) Положення [11, 13].

Повідомлення про видачу реєстраційного свідоцтва заявнику друкувалися у рубриці «Офіційні оголошення урядового щотижневика “Державний вісник”». В оголошенні зазначалися номер та дата видачі свідоцтва, прізвище заявника та назва об’єкту промислової власності. Два місяці потому документи подавалися до Експертного комітету для прийняття рішення про видачу охоронних документів, після чого інші додаткові матеріали від заявників вже не приймалися [2, 13]. Враховуючи чинність у Гетьманаті законодавства колишньої Російської імперії, незмінним залишався і строк правової охорони винаходів, який становив 15 років.

Цікавим був той факт, що після отримання патенту, одним із обов’язків власника привілею, про що йшлося у ст. 24 [8, 9], було «впровадження винаходу або удосконалення виключно на території Російської імперії». Аналогічне правило застосовувалося і у Гетьманаті. Цей факт свідчив про розуміння владою важливості винахідництва для економічного розвитку держави.

14.12.1918 року Гетьман П. Скоропадський зрікся влади і виїхав за кордон, передавши владні повноваження Голові Кабінету Міністрів С. Гербелью, котрий одразу після прибуття до Києва Директорії УНР передав останній всі урядові справи і Скарбницю Української Держави [12, 321–323]. Прийшовши до влади, Директорія оголосила себе правонаступницею УНР доби Центральної Ради. Відновлена Директорією УНР перебувала у складній зовнішньополітичній ситуації. Уже на початку січня 1919 року війська Радянської Росії розпочали масований наступ на території Украї-

ни проти сил Директорії УНР, яка в цих умовах надто довго не хотіла розуміти, що РСФРР веде з нею справжню війну, підтримувану більшовицькими силами в середині України. Своєю Декларацією від 26.12.1918 року Директорія УНР відновила закони, що діяли за часів Центральної Ради [13, 86], а відтак становлення державної системи охорони інтелектуальної власності продовжилося на тих же принципах, що і за Центральної Ради.

Уряд Директорії, як і за Центральної Ради, складався з міністерств, які поділялися на департаменти та відділи. При Міністерстві торгу і промисловості продовжував діяти Фабрично-заводський департамент, сформований за Гетьмана, до складу якого входив відділ винаходів. Вже у перші дні роботи, 20.12.1918 року, новопризначений комісар Міністерства торгу і промисловості УНР І. Чопівський видав наказ про звільнення урядовців, прийнятих на службу за Гетьманату (29.04–15.12.1918 року). Такі кадрові зміни стосувалися і відділу винаходів, проте начальник відділу винаходів Г. Родкевич працював до кінця січня 1919 року [2, 31]. Незважаючи на люстрацію, постійні переїзди з одного міста в інше, зовнішньополітичні труднощі, до яких згодом додалися і внутрішньополітичні, діяльність департаменту і, зокрема, відділу винаходів, не припинялася. Владою проводилися пошуки шляхів удосконалення державної системи охорони об’єктів права промислової власності. За Директорії УНР проблемами патентування винаходів, реєстрацією товарних знаків та «фабричних» зразків з січня 1919 року почало займатись Міністерство народного господарства, в яке реорганізували Міністерство торгу і промисловості та Міністерство продовольства. Назва відповідного департаменту стала Фабрично-промисловий, а назва відділу лишилася без змін [14, 74].

Враховуючи необхідність реформування системи охорони об’єктів права

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

промислової власності, владою обговорювалася можливість перетворення відділу винаходів у самостійний орган. З цього приводу начальником відділу — інженером Зеноном Горницьким була подана доповідна директорові Фабрично-заводського департаменту з пропозицією перетворити відділ винаходів у самостійний патентний уряд УНР на зразок західноєвропейських держав [15, арк. 1]. З. Горницький підкреслював, що для зацікавленості винахідника у патенті певної держави необхідні дві складові: можливість виробництва винаходу в цій державі (наявність фабрик, сировини) та престиж патентної установи, яка надає патентовласнику правові гарантії. Враховуючи, що в період відродження Української державності (1917–1920 роки) у сфері права інтелектуальної власності на українських землях діяло законодавство колишньої Російської імперії, З. Горницький пропонував внести до нього відповідні зміни, оскільки часу на розробку власного, нового законодавства не було. І першим кроком, на його думку, мало бути перетворення відділу винаходів в окремий Департамент охорони промислової власності. Цей крок, з одного боку, повинен був підняти престиж УНР в очах промислово розвинутих країн, у яких право інтелектуальної власності відповідало міжнародним стандартам, оскільки свідчив би про усвідомлення значення винаходів. З іншого боку, український патент міг отримати світове визнання [15, арк. 94–5].

Також оновленим Міністерством народного господарства було розроблено проект статуту, за яким при відомстві створювалася Техніко-промислова рада. Її основним завданням стало визначення стратегії і тактики промислового розвитку країни та охорони права інтелектуальної власності. До ради, яку очолював міністр, повинні були увійти представники міністерств, фабричних інспекцій, науко-

вих організацій, науково-технічних товариств, директори департаментів міністерства. Також статутом передбачалося створення Комітету у справі охорони промислової власності. Питання про значущі для держави винаходи мали розглядатися на Раді міністерства під головуванням міністра або його заступників за обов'язкової участі директорів департаментів та представників зацікавлених у винаходах відомств [14, 74].

Восени 1919 року внутрішня соціально-економічна та суспільно-політична ситуація для Директорії УНР різко загострилася. Насамперед, скоротилася територія, на яку поширювалася чинність влади Директорії УНР; по-друге, армія УНР зазнавала поразок від Червоної Армії та Збройних сил Півдня Росії; по-третє, 15.11.1919 року за кордон виїхали А. Макаренко та Ф. Швець. Все це засвідчило, що лідери Директорії УНР практично не контролювали ситуацію. За таких умов не доводиться говорити про виважену державну політику у сфері охорони інтелектуальної власності [16, 358–359].

Однак проблеми охорони об'єктів права промислової власності не залишаються поза увагою уряду. У доповіді від 02.01.1921 року про діяльність фабрично-промислового департаменту у 1920 році зазначалося, що його діяльність обмежувалася з причини постійної зміни місцезнаходження, браку програми роботи та фахівців (часом, персональний склад обмежувався 1 або 2 особами). Робота розпочалася з переїздом до Вінниці у кінці травня, де займалися, головним чином, питаннями охорони промислової власності. Фахівцями відділу було розроблено зразки охоронних свідоцтв, проект постанови про мораторій для внесення оплат за привілеї на винаходи та удосконалення, отримані у Російській імперії, проект постанови про продовження дії свідоцтв Російської імперії на товарні знаки, про-

ект постанови про збільшення оплат, стосувалися привілеїв на винаходи, товарні знаки, фабричні зразки та моделі. Згадувалося про роботу стосовно перетворення «Відділу Винаходів» у Патентний уряд, а у разі неможливості цього — у самостійний Департамент охорони промислової власності.

16.08.1920 року у м. Тарнові З. Горницьким презентовано проект Постанови про Патентний уряд УНР. Складалася Постанова з двох частин: перша стосувалася власне компетенції Патентного уряду, друга — патентів на винаходи та удосконалення. Згідно з § 1, Патентний уряд мав право надавати патенти на винаходи та удосконалення, видавати охоронні свідоцтва на зразки та моделі, товарні знаки. До кадрового складу уряду повинні були увійти директор, заступник, члени-фахівці з технічних справ, юристи, технічні та канцелярські урядовці. Директора та заступника затверджували за пропозицією Ради Народних Міністрів очільники Директорії УНР. Члени-фахівці призначалися на 5 років або довічно. З. Горницький пропонував створити 4 відділи: загально-адміністративний, патентний, апеляційний та охорони ознак [11, 98].

Авторами проекту пропонувалися різні способи подачі заявки. Заявник міг подавати документи як особисто, так і через патентних повірених, якими могли бути лише ліцензовані у Патентному уряді особи з вищою освітою, досвідом роботи у сфері промислової власності та які склали іспит.

У проекті постанови встановлювалися обмеження щодо видачі патентів на винаходи, які суперечили громадському порядку, моральності або «чемності». Як і у сучасному національному законодавстві, у проекті постанови встановлювалася вимога новизни винаходу. Не патентувалися винаходи, що містили лише незначні зміни до вже відомих винаходів та удосконалень; наукові відкриття та абстрактні теорії; винаходи, на які вже видано

патент в УНР, або які використовувалися в республіці без патенту, або які вже були описані як у зарубіжній, так і в українській літературі. На відміну від сучасного законодавства, не можна було отримати патент на хімічні, продовольчі та смакові складники, які нині класифікуються як речовини і патентуються як винахід. Однак, Патентним урядом дослідження заявленого винаходу на промислову придатність не проводили. § 19 вимагалось конкретизувати заявником патентні вимоги у формулі винаходу. В описі потрібно було зазначити особливі ознаки винаходу. До Патентного уряду заявник подавав опис об'єкту промислової власності та квитанцію про сплату відповідних зборів [11, 99].

Як і у сучасному українському законодавстві, у проекті визнавалося право першого заявника (§ 36). Строк дії патенту становив 15 років з моменту його підписання. Передбачалася вимога обов'язкового використання винаходу на території УНР протягом 3 років з моменту підписання патенту (§ 37). Якщо заявник був незадоволений рішенням Патентного уряду, він міг протягом 3 місяців оскаржити рішення в апеляційному відділі. За відповідності винаходу встановленим вимогам, заявнику видавали патентну грамоту від імені УНР. Інформація про її видачу публікувалася у Віснику державних законів та у Віснику Міністерства народного господарства. Патентовласник ставав правоволодільцем виключних прав щодо користування винаходом.

У проекті передбачалася процедура визнання винаходів секретними та державно-необхідними, зокрема, тих, що стосувалися військ, флоту або мали державне значення. Для таких винаходів передбачалося ведення окремого таємного реєстру.

Як бачимо, зазначеному проекту притаманно багато рис сучасного патентного права, які містяться у національному законодавстві та міжнародних нормах [11, 97–100].

У Статуті Фабрично-промислового департаменту, затвердженого 26.02.1921 року, Відділ винаходів перейменовувався на Відділ охорони промислової власності. Статут був підписаний З. Горницьким, якого було призначено директором департаменту [11, 101]. Основним завданням департаменту стало відновлення, підтримка та будівництво промисловості як однієї з підвалин незалежності держави. До компетенції відділу охорони промислової власності входило: прийняття заявки на винаходи та удосконалення для дослідження на предмет новизни та прийняття рішення про видачу патенту; приймати фабричні зразки та моделі для охорони перед відтворенням іншими суб'єктами; брати до розгляду заяви на затвердження товарних знаків; моніторинг справ у сфері технічної творчості.

У структурі нового департаменту передбачалося створити три відділи: реєстраційний (реєстрація заяв, архіви, бібліотека); технічно-науковий (дослідження заявленої новизни винаходу, вирішення спорів і непорозумінь, пропозиції по закупівлі винаходів з огляду державної необхідності, завідування винахідницькими державними майстернями); охорони (виготовлення свідоцтв, патентів, редакція патентного журналу) [2, 34].

Враховуючи обставини, в яких перебувала Директорія УНР, діяльність департаменту та відділу винаходів була малоефективною.

Таким чином, у формуванні державної системи охорони об'єктів права промислової власності умовно можна виокремити дві принципово відмінні моделі. Перша характерна для періоду перебування при владі урядів УНР доби Центральної Ради та Директорії УНР, які позиціонували себе республіканськими. Так, для цього періоду характерними є прагнення влади налагодити державну систему охорони інтелектуальної власності. Однак за умов постійної війни, втрати території, від-

сутності фінансових ресурсів та політичної підтримки — спроби реформування були мало результативними. Система правової охорони об'єктів права промислової власності доби УНР пройшла декілька етапів: від перших кроків у створенні системи охорони об'єктів права промислової власності урядами УНР доби Центральної Ради, до розробки проекту створення патентного уряду Директорією УНР, плани по створенню якого реалізовані так і не були.

Друга модель державної системи правової охорони об'єктів права промислової власності характерна для Гетьманату П. Скоропадського. Зважаючи на революційні події 1918 року, інші важливі напрями внутрішньої політики, Гетьман не мав достатньо можливостей для створення національної системи правової охорони промислової власності. Тому за основу тимчасово було взято законодавство Російської імперії у сфері охорони об'єктів права промислової власності. З іншого боку, це був не процес сліпого копіювання попереднього досвіду, а вимушений захід. Основну увагу уряд приділив зміцненню кадрового складу патентного відомства і, враховуючи інфляцію, підвищенню ставок зборів за державну реєстрацію об'єктів промислової власності та ставок гербового збору. ♦

Список використаних джерел

1. Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада : навч. посіб. / В. Ф. Верстюк. — К. : Заповіт, 1997. — 243 с.
2. Федорчук А. М. На шляху до українського патенту / А. М. Федорчук. — К, 2008. — 50 с.
3. Українська Центральна Рада : документи і матеріали : в 2 т. — К. : Наукова думка, 1997. — Т. 2 : 10 березня — 29 квітня 1918 р. — 422 с.
4. Вісник Ради народних міністрів УНР. — 1918. — 24 березня.
5. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. : В 2 т. / Д. Дорошенко. — Т. 1. — К. : Темпора, 2002.
6. Державний вісник. — 1918. — 16 травня.
7. Державний вісник. — 1918. — 26 червня.
8. Положення про привілеї на винаходи і удосконалення 1896 року. — Спб, 1905.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО).— Ф. 1118. — Оп. 1.— Спр.75.
- 10.ЦДАВО.— Ф. 1118 — Оп. 1. — Спр. 78.
- 11.Довгань Г. В. Становлення та розвиток законодавства України про інтелектуальну власність (історико-правовий аспект): дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01. / Довгань Галина Василівна. — Львів, 2008. — 222 с.
- 12.Скоропадський П. Спогади / П. Скоропадський ; за ред. Пеленського. — К., 1995.
- 13.Жуковський А. Нарис історії України / А. Жуковський, О. Субтельний. — [ред. Я. Грицак, О. Романів]. — Львів., 1991.
- 14.Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття / Т. Гунчак. — К., 1993.
- 15.Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 9. — Оп. 1. — Спр. 217.
- 16.Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки / Д. Яневський. — К., 2003.

Надійшла до редакції 24.09.2013 року